

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№2 (2024)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/SKTF9148>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/YANV3714>***Ж. Т. Ибраимова, С. Р. Нұртілеуова, Г. М. Мужигова**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*e-mail: zhibek78-78@mail.ru

ҚАТЫСЫМДЫҚ МАҒЫНА – СЕМАНТИКАДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ БІРІ

Бұл мақалада соңғы уақыттағы лингвистикалық зерттеулердегі сөз мағынасы әр қырынан зерттелінуі, әсіресе сөз мағынасын тілдік және сөйлеу актісі тұрғысынан бірлікте қарастырылуы сөз етіледі. Мұндай зерттеулердің басты міндеті сөз мағынасын қатысымдық (коммуникативтік) семантика аясында – қатысым жағдайындағы сөз мағынасының қызметін, мақсаты мен қатысымдық мақсатқа жету жағдайын айқындау негізінде жүзеге асырылады. Семантикаға деген терең қызығушылық, психолингвистикалық зерттеулердің кең қанат жаюы, мәтін семантикасына деген жаңаша көзқарастар тілдік деректер сөз мағынасының әлдеқайда терең, көлемді де күрделі мәселе екенін, практикалық қолданыста аса маңызды болып табылатын семантикалық талдаулардың қажеттілігін айқындап берді. Осыған байланысты тілдік шындықтың қатысымдық актіге сай келетін үлгілерін зерттеу мәселесі туындады. Қазіргі семасиологияның теориялық және практикалық қажеттіліктерінің негізінде қатысымдық семантика бағыты қалыптасты. Мағынаның қолданыстық сипаты осы қатысымдық семантика аясында жүзеге асырылады. Қатысымдық семантика – тіл білімінде әлі де толық қалыптаспаған тың лингвистикалық сала. Сондықтан болар тілдің қатысымдық аспектісі жайлы ғалымдар пікірі әрқилы. Дегенмен барлығының пайымдау-тұжырымдары, көзқарастары бойынша, қатысымдық семантика – қарым-қатынастағы белгілі бір мақсат үшін жұмсалған лексикалық мағынаның көрсеткіші. Терминнің мазмұнын айқындауды, мәселенің тілдің даму барысындағы, қолданыс аясындағы ерекшеліктерін қарастыруды өзекті мәселелердің біріне жатқызуға болады.

Кілтті сөздер: сөз мағынасы, семантика, қатысымдық семантика, лингвистика, тілдік қарым-қатынас

Кіріспе

Лингвистика өз алдына дербес жеке ғылым саласы ретінде қалыптасқаннан бастап тілдік бірліктердің семантикасын – алғашында негізгі нысаны етіп сөз семантикасын (лексикография), кейіннен айтылым семантикасын, грамматикалық формалар семантикасын, әсіресе сөйлем семантикасын (синтаксистік семантика), мәтін семантикасын сатылай қарастырып келеді. Сондықтан тіл білімінде семантика негізгі зерттеу нысандарының біріне айналып үлгерді. Сөз семантикасы мен ондағы құбылыстар, үдерістер жалпы тіл білімінің тарихында қай кезеңде де қарастырылып, қазірге дейін әртүрлі аспектілерде зерттеу нысаны болып келеді.

Белгілі француз ғалымы Г. Гиро семантиканы: лингвистикалық, логикалық, психологиялық деп бөледі [1]. Бұл – семантиканың кең мағынасындағы топтастырылуы. Тілдегі тар мағынасындағы «семантика» жекелеген сөздер мен сөз тіркестерінің семантикасымен байланысты зерттелініп келді. Ал қазіргі лингвистикадағы семантиканың қарастыратын ауқымы мен ұғымдық бөлшектері алғашқы сөз семантикасын қарастыруға қарағанда анағұрлым басқаша әрі күрделі.

Лингвистикалық семантика өзінің пәні етіп сөздердегі, морфемадағы, грамматикалық формалардағы, синтаксистік құрылымдардағы мазмұнды қарастырады. Бірақ тілдің барлық деңгейлерінде: лексика, морфология және синтаксисте лингвистикалық семантика жеке пән ретінде танылғанына көп уақыт бола қойған жоқ. Бұл зерттеу пәні ағылшын семасиологі Ст. Ульманның еңбектерінен бастау алады. Бұрын семантика деп тек лексикалық мағына танылса, грамматикалық және сөзжасамдық мағыналар грамматика саласында қарастырылып келді [2].

Лингвистикалық семантика өз алдына жеке ғылым саласы ретінде XIX ғасырдың екінші жартысында қалыптасты. Оның негізін қалаушылар – неміс ғалымы Х. Рейзиг, француз лингвисті М. Бреал, орыс тіл білімінен М. М. Покровский болды. Алайда бұл тілдің семантикалық аспектісі бұрын мүлде қарастырылмаған дегенді білдірмейді. Семантикалық негізгі мәселелер: мағына, таңбалану, ойлау, шындық және т.б. антикалық дәуір, орта ғасыр, қайта өрлеу дәуірлерінде-ақ ғалымдар назарын аударған, бірақ XIX ғасырдың аяғына дейін семантика мәселелері философия, логика, риторика, грамматика, лексикографияның нысаны болып келді (Бұл деректер Л. М. Васильевтен алынды) [3, 9-б.].

«Коммуникативтік лингвистикаға дейінгі лингвистика салалары өздерінің қалыптасуының алғашқы кезеңінде негізгі зерттеу нысаны етіп – жеке сөздердің және сөздер тобының этимологиясын зерттеді». Зерттеулер психологиялық негізді басшылыққа алды [4, 4-б.]. Сөз мағынасының

өзгеру типтері және осы өзгеру себептерін айтушының, жеке тұлғаның психикасымен тікелей байланыстыра қарастыруға баса мән берілді.

Бүгінде жеке сөздер мен сөздер тобының мағынасы оның қолданыстағы қалпын, тарихи дамуын қарастыратын дәстүрлі лексикалық семантикамен қатар, басқа да жаңаша бағыттар даму үстінде. Мәселен: құрылымдық семантика, туындаушы семантика, коммуникативтік семантика, интерпретациялық семантика және т.б.

Коммуникативті семантика осы аталған бағыттарды дамыту қорытындысы болып табылады. Оның негізгі мақсаты – нақтылы тілдік қарым-қатынас барысындағы сөз мағыналарының ерекшеліктерін сипаттау.

Семантикалық, психолингвистикалық зерттеулер, мәтін семантикасына қатысты жаңаша көзқарастар, түрлі бағыттар тілдік бірліктердің семантикасының әлдеқайда күрделі мәселе екенін дәлелдеп берді. Сол себепті практикалық қолданыста маңызы болатын семантикалық талдаулардың, соған сәйкес жүйелердің қажеттілігі айқындалды. Осыған байланысты күн тәртібіне тілдік нақтылықтың (шындықтың) қатысымдық (коммуникативтік) актіге сай келетін үлгілерін жасау мәселесі туындады. Сөйтіп, коммуникативтік лингвистика – қазіргі семасиологияның теориялық және практикалық қажеттіліктерінен туындаған ғылым саласы болып қалыптасты.

Кейбір авторлар коммуникативтік лингвистиканың қарқынды дамуын, дәстүрлі «парадигматикалық» лингвистиканың күрделі нәтижелер бермеуімен байланыстырады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуде контекстік, стилистикалық, компоненттік талдау, сондай-ақ сипаттамалы, салыстырмалы әдістер, материалдарды жаппай жинақтап сұрыптау, топтастыру тәсілдері қолданылды.

Қазіргі таңда коммуникативтік лингвистика теориялық алғышарттарына, зерттеу тәсілдері және зерттеу материалдарына байланысты әртүрлі бағытта дамып келеді.

Семантика мәселесін зерттеген ғалымдардың, бағыттардың қай-қайсысының да мақсаты – мағына өзгерісіндегі құбылыстарға көз жеткізе түсу. Сол бағыттардың негізінде қалыптасқан зерттеу бағдарларының бірі – коммуникативтік семантика.

Нәтижелер және талқылау

Коммуникативтік семантика, жалпы коммуникативтік грамматикаға қатысты зерттеу тақырыптары жайлы тіл білімінде әртүрлі – қажетті және қажеттілігі жоқ деген пікірлер айтылады. Тілдің коммуникативтік ерекшеліктері ғалымдар тарапынан бірде мойындалса, бірде құрылымдық грамматиканың ауызекі сөйлеудегі көрінісін шартты бөлек терминмен, яғни «коммуникативті грамматика», сол сияқты семантикаға келсек,

«коммуникативті семантика» терминімен атаудың қажеті жоқтығы көрсетіледі. Бұл пікірлер қазірге дейін талданып келіп, соңғы жылдар еншісінде тіл білімі деңгейінде коммуникативті грамматиканың мәселелері мойындалып, талдана бастады. Соның бірі – коммуникативтік семантика немесе қатынас барысында қолданысқа түсіп, өзгеріп, түрлі мағыналық үдерістерге ұшырайтын қатысымдық семантика. Коммуникативтік семантиканы қазақ тіл білімінде қатысымдық мағына терминімен жарыспалы қолдану үрдісі де бар.

Қатысымдық мағынаның басты негізі – қатынас негізінде қалыптасқан, өзгеріске ұшыраған, қатынас мақсатына жұмсалған сөз семантикасы.

Қатысымдық мағынаның қарастыратын нысаны тек сөз, сөз тіркестері немесе сөйлем семантикасымен, тіпті мәтін семантикасының мазмұнын ашумен шектелмейді. Қатысым барысындағы грамматикалық тұлғалар мен категориялардың да семантикалық өзгерістерге ұшырап, полифункционалды сипат алуда. Қатысымдық мағына – қатысымдық бірлік қызметіндегі тілдік «өзгеріс». Қатысымдық мағынаның пайда болу себебі де тілдегі бірліктер мен грамматикалық мүмкіндіктердің әртүрлі қатысымдық қызметтерді орындауға ұмтылысы нәтижесінде пайда болады.

Қатысымдық мағынаның пайда болуына қазақ тілінің ішкі тілдік табиғаты да икемді. Оған негіз – көпөрісті қолданысқа ие бола алатын сөздердің қатысым барысында екінші бір сөзге синоним бола алу қабілетінің жоғары деңгейі.

Сондықтан коммуникацияға қатысты тілдік деректердің, олардың ерекшеліктерінің өзектілігі жоғары болғандықтан, коммуникативтік семантика аясында да қатысымдық мағына мәселесі – зерттеу жұмысының басты нысаны болып табылады.

Сөз мағынасы әр уақытта да зерттеліп келе жатқан құбылыс. Қазақ тілінде тұңғыш рет А. Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде сөз, мағына, ұғым түсініктерінің аражігін ажыратқан [5, 86-б.]. Ғ. Мұсабаевтың «Қазіргі қазақ тілі» кітабында бұл мәселе біршама тиянақталып, жүйеленген. Бұдан кейін К. Аханов, Ә. Болғанбаев, Т. Қордабаев, Р. Барлыбаев сияқты ғалымдардың еңбектерінде сөз мағынасы әртүрлі қырынан сөз етілген. 80-90 жылдардағы қазақ лингвистикасындағы семантика саласындағы зерттеулер ішінде М. Оразов, Е. З. Қажыбеков еңбектерін ерекше атауға болады. Соңғы жылдардағы зерттеулерде сөз мағынасының прагматикалық, қатысымдық ерекшеліктеріне баса назар аударылып келеді.

Қатысымдық аспект жайлы Г. В. Колшанский: «Цельность теории языка должна определяться прежде всего той его характеристикой, которая выявляет соответствующие свойства языка как средства коммуникации... Описание языка, его структуры и системы должно быть нацелено на его коммуникативную функцию, должно учитывать «не только закономерности

и нормы построения языковых единиц..., но прежде всего их предназначение как коммуникативных единиц», – деп көрсетеді [4, 3-6.].

Ғалымның пікірінше, сөз мағынасы оның жұмсалымдағы, тілдің шынайы қызметін анықтайтын қатынастағы семантикасының айқындалуымен өлшенеді. Расында, сөз мағынасын анықтауда бұлай зерттеу ерекшелігі негізге алына бермегендігі де шындық.

«Сонымен, семантикалық фактор – коммуникациялық процесті анықтаушы бірден-бір негіз болып табылады». Тілдің қатысымдық қызметі тілдік қарым-қатынастың ойлаумен байланысты мазмұнын құрағанда ғана жүзеге асады. Оның осы ойлаумен байланысты мазмұны коммуникация барысындағы тілдік бірліктердің семантикасынан көрініс табады. Коммуникациялық бірліктердің семантикасы мынадай құрылымға негізделеді: тілдік бірліктердің семантикасы, когнитивтік мазмұны және тілдік қарым-қатынастағы ойлаудың механизмінің жүзеге асуы.

Сөз мағынасын қатысымдық тұрғыдан қарастыру оның қоғамдық орнына да байланысты болып келеді. Қытай философы Конфуций тілдің фундаменталды рөлін мемлекет басқару ісінен де көре білген. «Ертең мемлекет тізгіні қолыңызға тиер болса не істер едіңіз?» – деген шәкірттерінің сұрағына: «ең алдымен, мен сөз мағынасын анықтап, реттер едім, егер сөз мағынасы анық болмаса, сөз дұрыс болмайды. Егер сөз дұрыс болмаса, дұрыс жұмыс жүргізілмейді, өнер дамымайды. Адамның сөздері дұрыс болуы керек. Мен өз істерімде бұндай келеңсіздіктерге жол бере алмаймын», – деп жауап берген екен [6, 12-б.]. Яғни әр сөздің қолданысының қоғам өмірі үшін де маңызы зор.

Әйгілі билеуші-философ Конфуций қоғамдағы жағдай үнемі нақты әрекеттермен өлшенбейтіндігін, тілдің күдіреті, ондағы сөздер мағынасы да өмір сүрудің, қоғамды дамытудың алғышарты болып табылатындығын байқай алған. Қазақ халқының «жақсы сөз жан семіртеді» дегені де соның негізін айғақтайтын болуы керек.

Бұл пікір академик Ә. Қайдарда өз жалғасын былайша табады: «Кез келген тілдің қоғамда атқаратын өзара байланысты үш түрлі қызметі бар. Оның басты қызметі – коммуникативтік, яғни қоғам мүшелерінің өзара қарым-қатынас жасап, бір-бірін түсіну үшін қажетті қызметі; екіншісі – көркем шығарма тіліне тән адам баласына образ арқылы әсер ететін, ләззат сыйлайтын эстетикалық қызметі; үшіншісі, ғылыми терминмен айтқанда, кумулятивтік қызметі, яғни ол тілдің ғасырлар бойы дүниеге келіп қалыптасқан барлық сөз байлығын өз бойына жиып, сақтап, оны келешек ұрпаққа асыл мұра ретінде түгел жеткізіп отыратын игілікті қасиеті», – деп тілдің маңыздылығы мен құндылығын дәл бағалай білген [7, 24–25-бб.]. Бұл – қатысымдағы және ерекшелеп айтсақ, жазбаша қатысымдағы сөздің, сөздер жиынтығы арқылы қызмет ететін тілдің басты қызмет бағыттарын

айқындайды. Расында, тіл, сөз осы негізгі қызметтерді атқарумен ерекшеленетіндігі белгілі.

Тілдің негізгі қызметтері туралы В. Г. Костомаров пен Е. М. Верещагин еңбектерінде былай делінеді: «Язык, несомненно, – средство коммуникации, но не только, мы уже отмечали, что, хотя коммуникативная функция языка является для него основной, язык является еще и хранителем (а также выразителем) культуры, т.е. наряду с коммуникативной, ему свойственна еще функция, которую удобнее всего называть кумулятивной. Конечно, для целей анализа от этой функции можно отвлечься и рассматривать исключительно так называемую реляционную семантику языка, но с точки зрения реально существующего феномена, онтологически язык не только передает внеязыковую информацию, но и накапливает ее, а также сохраняет» [8, 42-6.].

Бұл пікір де тілші ғалым Ә. Қайдар көрсеткен негізгі қызметтерін көрсетіп, өзара сәйкес келеді. Бірақ тіл қызметінің өзіндік ерекшеліктері жекелеген сөздер мағынасы мен олардың қатысымдық семантикадағы орны арқылы жүзеге асады.

Коммуникативтік семантиканың зерттеу әдісінің негізгі өзіндік ерекшелігі – тілдік бірліктерді нақты қатысымдық (коммуникативтік) актінің шартына сәйкес және айтылымды (мәтінді) басшылыққа ала отырып талдау.

Тіл білімінде қазіргі уақытта қатысымдық бағыт функционалдық бағыттан өзінің кең өріс алуымен ерекшеленіп отыр. «Функционалды лингвистика» термині бірнеше әртүрлі зерттеу бағыттарды білдіреді:

а) әртүрлі экстралингвистикалық жағдайлардағы тілдің қолданыстық (функционалдық) ерекшеліктерін зерттеу – іскерлік қарым-қатынас, өндірістік, ойындық, оқытушылық т.б.;

ә) тілдің жеке қызметтерінің орындалуын үйрену – коммуникативтік, экспрессивтік, эстетикалық, аппелятивтік т.б. функционалды-семантикалық категория төңірегінде зерттеу және т.б.

Аталған функционалдық бағыттан қатысымдық бағыттың өзгешелігі – нақты тілдік бірліктерді белгілі қатысымдық актінің шарттарына сай талдау, әртүрлі қатысымдық актідегі тілдік бірліктердің өзгешеліктерін жеке сөзде «не айтылды», «не туралы айтылды» деген мәселені қарастыру.

Бұлай бейнелеудің негізгі мақсаты – тілдік қатынасымдағы мағынаның қалыптасуы емес, жеке сөздің семантикасын сипаттау.

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, сөздің тек қатысымдық актідегі қолданысына талдау жасау арқылы ғана сөз мағынасының жасырын, бірақ қатысымдық маңызды (релевантты) мағыналарына көз жеткізуге болады.

Сөзді қатысымдық тұрғыдан зерттеудің дәстүрлі мәтіндік зерттеулерден ерекшелігі, ол көп мағыналы сөздің және оның факторларының контексте жүзеге асуын емес, жеке мағынаның нақтылы қатысымдық актінің шартына

сәйкес семалық құрылым жасау мүмкіндігін, яғни сөз мағынасының қатысымдық актідегі модификациясын қарастырады. Бұл арада сөздердің логикалық жағынан тіркесу мақсатына сәйкестігі мен тіркесу қабілеттерінің қырлары да (тіркесімділігі, алыстан байланысып тұратын логикалық тіркесімділігі, синтагматикалық жүйе ішіндегі тіркесе алу немесе тіркесе алмау, былайша айтқанда қолданыла алу немесе қолданыла алмау жүйесі) зерттеу нысаны болып табылады.

Қатысымдық аспект жайын Г. В. Колшанский былайша түсіндіреді: «В самой природе языка изначально заложена его коммуникативная функция, предreshающая собственно цели и результаты, достигаемые человеком в процессе его использования» [9, 5-31-66.]. Тілдің мақсатқа жетуге мүмкіндік беретін қабілеті де осы негізде ашыла түсу қажет. Тіл өзінің шығу, пайда болу кезеңдерінің өзінде осы мақсатты – негізгі нысан етіп көздейді. Дегенмен тілдің бұл мүмкіндіктерін, коммуникативтік ерекшеліктерін ашуға қазіргі тіл ғылымы коммуникативтік грамматика, тіл білімі аясындағы тәсілдер арқылы енді ғана көз жеткізіп қарастыра бастады. Тілдің маңыздылығы тек қана таңбалаушылық қызметпен анықталмайды. Оның хабарламалық қасиетімен тікелей байланысты болады. Бұлар бірінсіз-бірі болмайды, басқаша айтқанда, бірін-бірі толықтырып тұратын бүтін бір процестің екі жағы.

Мағынаны қатысымдық жағынан сипаттау мағына құрамындағы барлық компоненттерді тізіп көрсетуге мүмкіндік береді. Ол үшін мағына компонентінің қатысымдық актіден тыс жүйедегі бар жиынтығын білу қажет. Бұндай жағдай зерттеушіні әрдайым статикалық қалыпқа жүгінуіге әкеліп соқтырады. Бұл теориялық тұрғыдан да, практикалық жақтан да тиімді әрі дұрыс. Белгілі ғалым В. Матезиус көрсеткендей: «переход от статики к динамике в языкознании является наиболее надежным» [10, 69-б.]. Өйткені статикалық тілдің күйі – сөздің қатысымдық мағынасын қалыптастырушы басты қозғаушы күш. Қатысым мақсатына сәйкес сөз уақытша мағынаға, шартты мағынаға да ие болуы ықтимал.

Ескерте кететін жайт: бұл бағыттағы зерттеулердің барлығы дерлік сөз мағынасын айтылым (высказывания) шеңберінде қарастырып келді. Бірақ мағынаны қатысымдық тұрғыдан қарастыру айтылым әрекетімен ғана шектелмейді, сөйлесім әрекетінің ерекше бір түрі – тілдесіммен де тікелей байланысты. Бұл тұрғыда И. Г. Ольшанскийдің мына бір пікірін келтіре кеткен жөн. Автор «коммуникативтік лингвистиканың дамуына байланысты сөздің коммуникативтік-функционалдық теориясын қарастыру арқылы оның жүйелік және құрылымдық көлемін тереңірек тани аламыз, номинативтік және коммуникативтік аспектілер тығыз бірлікте болады» – дей келіп, сөзді қатысымдық тұрғыдан қарастыру арқылы сөздің қатысымдық мәні (статусы) тілдің қарым-қатынастық құралы қызметі арқылы анықталатынын айтады [11, 168–179-66.].

И. Д. Арутюнова «мағынаны қатысымдық тұрғыдан қарастыру, сөздің семантикалық мазмұны оның хабарламалық рөлімен байланысты» – дей келіп, мынадай тұжырым жасайды: «значение слова приспосабливается к выполнению одного из двух коммуникативных заданий: идентификации предметов, о которых идет речь, и предикации, вводящей сообщаемое. В соответствии с этими двумя функциями лексические единицы подразделяются на идентифицирующие и предикатные» [12, 64-6.].

Ал Э. Шанквейлер сөзді қатысымдық тұрғыдан қарастыру бүгінгі күннің маңызды талабы екенін, оның қажет екенін айта келіп, мынадай тұжырым жасайды: «В заключение сделать вывод, что значение слов как совокупностей компонентов значения или семантических признаков можно только тогда исследовать, если в основу коммуникативной семантики будет положен интерпретационный фон, всесторонне социально обусловленный» [13, 207-6.].

Демек, сөз өз бойындағы барлық мағыналық белгілері арқылы ғана біртұтас тұтастықта қаралып, толық мағына ретінде өмір сүре алады. Мағына – мағыналық белгілердің жиынтығы. Ұғымдық жағынан бағдарлап қарасақ, семалық белгілердің өзі де мағынаның толық бөлшектерін жіктеп бере алмайды. Мағыналық белгілердің болуы сөз семантикасының өзгермелілігін, жұмсалымдығын қамтамасыз етеді. Сөздің жұмсалыуы үдерісі барысында бір мағыналық белгі, мағынаны құраушы компонент оның басқа мағынада жұмсалыуына негіз болады да, сөз ауыспалы мағынада қолданылады. Мағыналық белгілер негізінде барып сөздің қатысымдық мақсатқа сай келетін семантикасы туындайды.

Сөз мағынасын қатысымдық тұрғыдан қарастыру тілдесім әрекеті арқылы сөз бойындағы әлеуметтік, танымдық, мағлұматтық, ақпараттық ерекшеліктерін жүйелі игеруге, танымдық тұрғыдан іске асыруға ықпал етеді.

Сөз мағынасының тілдік қарым-қатынастағы қолданысы ойлай және сезе алатын субъектінің ойлай және сезе алатын объектімен ұштасар тұсы деп атауға болады. Сондықтан да сөз мағынасының актуалдануы (сөйлеудегі қолданысы) қатысымдық актінің қалыптасуына себепші болады. Бұл жайлы Б. М. Гаспаровтың пікірімен келісуге болады. «Всякий акт употребления языка будь то произведение высокой ценности или мимолетная реплика в разговоре – представляет собой частицу непрерывно движущегося потока человеческого опыта» [14, 10-6.].

Сөздің лексикалық мағынасы нақты тілдік қарым-қатынасқа түсу барысында хабарды жеткізуші және қабылдаушы көзқарасына, әртүрлі тілдік жағдаяттағы себептерге байланысты жаңа мағыналық қолданыстармен толығы түседі.

Қорытынды

Тілдік мағына өзінің бойында тілдік және тілден тыс білімді де жинақтайды. Тілдік емес білімнің мазмұны адам танымының нәтижесінде затқа берілген атау референттік, деонтаттық, сигнификаттық деңгейде және коннотаттық мағынаның бірлігінде көрініс табады. Сонымен, танымдық мағына уәжділіктің мақсатқа қатынасын білдіреді. Осыған байланысты «мағына» және «мән» ұғымдарын тілдік таңбаның тұрақты әрі өзгермелі бөлігі деп тануға болады. «Мағына – тілдік қарым-қатынас барысында, баяншы мен қабылдаушының өзара түсінісуін қамтамасыз ететін, өзгермейтін, тілді қолданушылардың барлығына түсінікті, ортақ құбылыс». Ал қатысымдық мағына – өз бойында тілдік және тілдік емес мазмұнды бірлікте қарастыратын, тілдік мағынаның сөйлеуде актуалдануы. Демек, қатысымдық семантикаға негіз болып тұрған мағыналық белгі қатысым үдерісіне бағынып, актуалданады. Актуалдануды басқаша айтқанда, сөздің басқа мағынадағы жұмсалымының қолданыста басымдыққа ие болуы деп те түсіндіруге болады.

Пайдаланған деректер тізімі

- 1 Guiraud, P. La semantique [Text]. – P., 1964. – 126 p.
- 2 Ullmann, St. The Principles of Semantics [Text]. – Oxford, 1963. – 352 p.
- 3 Васильев, Л. М. Современная лингвистическая семантика : учебное пособие для вузов [Текст]. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.
- 4 Колшанский, Г. В. Контекстная семантика [Текст]. – М., 1980. – 119 с.
- 5 Байтұрсынов, А. Әдебиет танытқыш. Зерттеулер мен өлеңдер [Текст]. – Алматы : Атамұра, 2003. – 208-б.
- 6 Konfuzius. Sprache [Text]. – Berlin, 1972. –P. 12.
- 7 Қайдар, Ә.Т. Этнолингвистика [Текст] // Білім және еңбек. – 1985. – №10. – 18–21-бб.
- 8 Верещагин, Е. М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова [Текст]. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
- 9 Колшанский, Г. В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте [Текст] // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 5–31.
- 10 Матезиус, В. О потенциальности языковых явлений [Текст] // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С 42–70.
- 11 Ольшанский, Н. Г. Коммуникативный подход к семантике слова [Текст] // Сб. науч. трудов МПИИЯ. – Вып. 252. – С. 168–179.
- 12 Арутюнова, И. Д. Логическое теории значения [Текст] // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 92–118.

13 **Шанквайлер, Э.** К вопросу о коммуникативной семантики [Текст] // Проблемы лексикологии. – Минск, 1973. – С. 207–213.

14 **Гаспаров, Б. М.** Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования [Текст]. – М., 1996. – 267 с.

References

- 1 **Guiraud, P.** La semantique [Text]. – P., 1964. – 126 p.
- 2 **Ullmann, St.** The Principies of Semantiks [Text]. – Oxrford, 1963. – 352 p.
- 3 **Vasil'ev, L. M.** Sovremennaya lingvisticheskaya semantika : uchebnoe posobie dlya vuzov [Modern linguistic semantics: textbook for universities] [Text]. – Moscow : Vy'sshaya shkola, 1990. – 176 p.
- 4 **Kolshanskij, G. V.** Kontekstnaya semantika [Contextual semantics] [Text]. – М., 1980. – 119 s.
- 5 **Bajtyrsy' nov, A.** Ədebiet tany'tky'sh. Zertteuler men ɵleñder [Literature guide. Research and poems] [Text]. – Almaty : Atamyra, 2003. – 208 p.
- 6 **Konfuzius.** Gesprache [Text]. – Berlin, 1972. – P. 12.
- 7 **Ќajdar, Ə. T.** E'tnolingvistika [Ethnolinguistics] [Text] // Bilim zhəne eñbek. – 1985. – № 10. – P. 18–21.
- 8 **Vereshhagin, E. M., Kostomarov, V. G.** Lingvostranovedcheskaya teoriya slova [Linguistic and regional theory of the word] [Text]. – Moscow : Russkij yazy'k, 1980. – 320 p.
- 9 **Kolshanskij, G. V.** Nekotory'e voprosy' semantiki yazy'ka v gnoseologicheskom aspekte [Some questions of the semantics of the language in the epistemological aspect] [Text] // Principy' i metody' semanticheskix issledovanij. – Moscow, 1976. – P. 5–31.
- 10 **Matezius, V. O** potencial'nosti yazy'kovy'x yavlenij [On the potentiality of linguistic phenomena] [Text] // Prazhskij lingvisticheskij kruzhok. – Moscow, 1967. – P. 42–70.
- 11 **Ol'shanskij, N. G.** Kommunikativny'j podxod k semantike slova [Communicative approach to the semantics of the word] [Text] // Sb. nauch. trudov MPIYa. – Vy'p. 252. – P. 168–179.
- 12 **Arutyunova, I. D.** Logicheskoe teorii znacheniya [Logical theory of meaning] [Text] // Principy' i metody' semanticheskix issledovanij. – Moscow, 1976. – P. 92–118.
- 13 **Shankvajler, E'. K** voprosu o kommunikativnoj semantiki [On the issue of communicative semantics] [Text] // Problemy' leksikologii. – Minsk, 1973. – P. 207–213.
- 14 **Gasparov, B. M.** Yazy'k, pamyat', obraz. Lingvistika yazy'kovogo sushhestvovaniya [Language, memory, image. Linguistics of linguistic existence] [Text]. – Moscow, 1996. – 267 p.

04.08.23 ж. баспаға түсті.

05.01.24 ж. түзетулерімен түсті.

03.06.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Ж. Т. Ибраимова, С. Р. Нуртилеуова, Г. М. Мужигова
Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы.
Поступило в редакцию 04.08.23.
Поступило с исправлениями 05.01.24.
Принято в печать 03.06.24.

КОММУНИКАТИВНАЯ СЕМАНТИКА – ОДНА ИЗ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ СЕМАНТИКИ

В этой статье рассматривается значение слова в лингвистических исследованиях последнего времени изучается под разными направлениями, особенно с точки зрения языкового и речевого акта, рассматривающего значение слова в единстве. Основная задача таких исследований заключается в определении значения слова в рамках коммуникативной семантики – функции значения слова в условиях причастия, цели и ситуации достижения причастной цели. Глубокий интерес к семантике, широкое распространение психолингвистических исследований, новые подходы к семантике текста выявили, что языковые данные представляют собой гораздо более глубокую, объемную и сложную проблему значения слова, необходимость семантического анализа, что особенно важно в практическом использовании. В связи с этим возникла проблема изучения закономерностей языковой реальности, соответствующих актам коммуникации. На основе теоретических и практических потребностей современной семасиологии сформировалось направление родственной семантики. Употребительный характер значения реализуется в рамках данной коммуникативной семантики. Коммуникативная семантика – это новая лингвистическая область, еще не полностью сформированная в лингвистике. Наверное, поэтому мнение ученых о связанном аспекте языка неоднозначно. Тем не менее, суждения-высказывания с точки зрения коммуникативной семантики являются показателем лексического значения, затраченного для определенной цели в общении. К одной из актуальных проблем можно отнести определение содержания термина, рассмотрение особенностей проблемы в ходе развития языка, в рамках его применения.

Ключевые слова: значение слова, семантика, семантика причастия, лингвистика, речевая коммуникация.

*Zh. T. Ibraimova, S. R. Nurtileuova, G. M. Muzhigova

Al-Farabi Kazakh National University,

Republic of Kazakhstan, Almaty.

Received 04.08.23.

Received in revised form 05.01.24.

Accepted for publication 03.06.24.

COMMUNICATIVE SEMANTICS IS ONE OF THE MOST PRESSING PROBLEMS IN SEMANTICS

This article discusses the study of the meaning of a word in recent linguistic studies from different angles, especially considering the meaning of a word in unity from the point of view of language and speech act. The main task of such studies is carried out on the basis of determining the meaning of the word in the context of communicative semantics – the function of the meaning of the word in the context of participation, the purpose and the conditions for achieving the participatory goal. A deep interest in semantics, a wide spread of psycholinguistic research, and a new approach to the semantics of text have revealed that the meaning of the word language data is a much deeper, voluminous and complex problem, and the need for semantic analysis, which is very important in practical use. In this regard, the problem arose of studying the models of linguistic reality that correspond to the participatory act. Based on the theoretical and practical needs of modern semasiology, the direction of communicative semantics was formed. In this regard, the problem arose of studying the models of linguistic reality that correspond to the communicative act. Based on the theoretical and practical needs of modern semasiology, the direction of communicative semantics was formed. The usability nature of meaning is realized within the framework of this communicative semantics. Communicative semantics is a new linguistic field that is not yet fully formed in linguistics. This is probably why scientists have different opinions about the communicative aspect of language. However, according to communicative semantics judgments-conclusions is an indicator of the lexical meaning spent for a specific purpose in communication. The definition of the content of the term, the consideration of the features of the problem in the course of language development, in the scope of use can be attributed to one of the most pressing issues.

Keywords: word meaning, semantics, communicative semantics, linguistics, language communication.

Теруге 03.06.2024 ж. жіберілді. Басуға 28.06.2024 ж. қол қойылды.

Электронды басылым

2,57 МБ RAM

Шартты баспа табағы 27,16. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева

Корректор: А. Р. Омарова, Нугманова М. М.

Тапсырыс № 4242

Сдано в набор 03.06.2024 г. Подписано в печать 28.06.2024 г.

Электронное издание

2,57 МБ RAM

Усл. печ. л. 27,16. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: З. Ж. Шокубаева

Корректор: А. Р. Омарова, М. М. Нугманова

Заказ № 4242

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz